Akrosak cu imaginea Demetrei şi Corei (7,3 g). Nominalul III - constituit din varianta II a monedelor lui Tanusak (5,5 g) şi Sariak, cu chipul Demetrei (5,3 g). Nominalul IV - reprezentat de monedele lui Ailii cu imaginea lui Helios (3,8 g) şi de varianta II cu imaginea lui Heracle, emise de Sariak (3,1 g).

Autoarea lucrării susţine opinia altor cercetători în privinţa faptului că baterea monedei reflectă, în primul rând, pretenţiile conducătorilor Sciţiei Minor, dar consideră că apariţia acesteia a fost cauzată parţial de constituirea relaţiilor marfă-bani, cel puţin în zonele apropiate de oraşele greceşti. Studiind problema cronologiei Sciţiei Minor, autoarea, în baza corelării numelor magistraţilor de pe monedele emisiunilor regale şi într-o măsură mai limitată, prin asemănarea lor, cu emisiunile din oraşe, propune succesiunea cronologică a regilor Sciţiei Minor: Tanusak, Kanit, Sariak, Akrosak, Harasp, Ailii. Chiar datarea cronologică a perioadei existenţei Sciţiei Minor se încadrează în a doua jumătate a sec. III - începutul sec. I a. Chr. Autoarea aduce drept argument decretul dedicat lui Germis, inscripţia dedicativă a macedoneanului Antigon şi tezaurul de monede din Bolgarevo, datate între anii 140-120 a. Chr. Perioada înfloririi Sciţiei Minor este considerată de autoare în timpul lui Kanit. Cât priveşte relaţiile cu lumea înconjurătoare, autoarea, pe bună dreptate, subliniază situaţia complicată în planul politicii externe a regatului în a doua jumătate a sec. III a. Chr., când în regiune domină regii geţi Zoltes şi Remaxos, iar statul scitic nu prezintă în sine o putere militară şi politică evidentă.

Autoarea menţionează o schimbare esenţială în distribuirea forţelor la începutul sec. II a. Chr., în timpul domniei lui Kanit, în baza decretului dedicat lui Germis, semnalând şi stabilirea contactelor sciţilor cu oraşele greceşti, concepţie reflectată în consideraţiile lui Vinogradov cu privire la "protectoratul barbar".

Referitor la contactele Sciţiei Minor cu zona nord-pontică se ajunge la concluzia că acestea erau destul de sporadice, deşi au fost semnalate infiltrări ale populaţiei Sciţiei Minor în zonă. Dispariţia Sciţiei Minor în calitate de regat independent, autoarea o leagă de includerea zonei nord-pontice în orbita acţiunilor lui Mitridate, de la răscrucea sec. II-I a. Chr. şi stabilirea protectoratului acestuia asupra polisurilor greceşti.

Alexei ROMANCIUC
(Sankt Petersburg)

Note

1 N. I. Medvedskaja, *Periodizacija skifskoj arhaiki, Drevnij Vostok,* RA, 1992, nr. 3, p. 86-108.
2 RA , 1992-1994.
3 G. I. Smirnova, *Pamjatniki srednego Podnestrovija v hronologičeskoj sheme ranne-skifskoj kulitury,* RA, 1993, nr. 2, p. 101-117.
4 L. A. Elnickij, *Skifija evrazijskih stepej,* Novosibirsk, 1977.
5 V. I. Kuklina., *Etnografia Skifii po antičnym istočnikam,* 1985, Leningrad.
6 A. A. Nejchardt., *Skifskij rasskaz Gerodota v otečestvennoj istoriografii,* 1982, Leningrad.
7 *Ibidem.*

Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma, tom. V, 1995, Zaporožie, 200p.

În 1995 a văzut lumina tiparului volumul V al culegerii arheologice, *Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma* ("Vestigii ale stepei nord-pontice şi Krimeei"). Afectarea periodicităţii acestei ediţii anuale (volumele I-IV au apărut în anii 1990-1993) pare a fi cauzată de aceleaşi dificultăţi cu care se confruntă ştiinţa în ultimul timp, dar care, din fericire, n-au influenţat în mod negativ asupra conţinutului culegerii, aceasta înglobând ca pe timpuri comunicări ştiinţifice diverse şi actuale.

Volumul înglobează şase articole, nouă note ştiinţifice, o recenzie şi un indice bibliografic al tuturor lucrărilor din volumele I-IV. În primul articol, *Planigrafia staţiunii Ivaşkovo VI,* autorii S. P. Smolijaninov şi T. N. Švajko reflectă experienţa cercetării unei staţiuni din epoca paleoliticului superior prin metoda investigaţiei planigrafice: distribuirea pieselor (în cazul dat a celor din silex) pe suprafaţa sitului, cu scopul reflectării structurii lui, stabilirii complexelor de locuit şi gospodăreşti - condiţie necesară unei interpretări istorice adecvate. Este remarcată importanţa deosebită a acestei metode în cercetarea monumentelor de tipul Ivaşkovo VI, adică în cazurile când nu sunt descoperite elementele de bază: locuinţe, gropi menajere, gropi. Investigaţia prevede stabilirea concentraţiei medii a obiectelor din silex prin intermediul unor metode

statistico-matematice, pentru ca mai apoi, prin compararea cu aceşti coeficienţi, să fie identificate pe suprafaţa monumentului sectoarele cu o densitate mai mare sau mai mică a pieselor. În acest context este studiată distribuirea spaţială a tuturor pieselor din silex, cât şi a tipurilor lor.

La staţiunea Ivaşkovo VI au fost determinate două sectoare mari: de nord - cu o concentrare minimă a pieselor, de sud - cu o cantitate sporită de silex, care ocupă o suprafaţă de 25 mp. Analizând componenţa calitativă a grupelor de piese de pe fiecare porţiune, a fost stabilită funcţionalitatea lor.

Materialul extras din sectorul de sud le-a permis autorilor să ajungă la concluzia că în această zonă se efectua preponderent lucrarea uneltelor: despicarea lamelor şi a acestora de pe nucleus, precum şi prelucrarea lor secundară. Sectorul de nord a fost interpretat atât ca loc de utilizare a uneltelor finite, cât şi ca teritoriu pe care se efectua despicarea primară a silexului şi prepararea nucleus-urilor.

În cadrul sectorului de sud au fost descoperite două concentrări de nucleus-uri, în care tehnica de despicare a silexului era diferită. Fără a oferi o interpretare univocă a acestei situaţii, autorii au emis ipoteza conform căreia acest fapt poate fi explicat prin calitatea diferită a materiei prime, cât şi prin activitatea diverşilor meşteri sau grupuri, lucru care poate indica existenţa unor căsătorii matrilocale, când femeile formau familii cu bărbaţi din diferite triburi, importându-se astfel şi diferite tehnologii. Aşadar, rezultatele investigaţiei de la staţiunea Ivaşkovo VI desemnează probleme noi şi de o amploare mai vastă pentru cercetători, legate de reconstituirea sistemului relaţiilor sociale ale populaţiei din zonă.

De acelaşi domeniu al studiului structurilor sociale ale comunităţilor antice ţine şi articolul lui S. G. Pustovalov, *Despre posibilităţile reconstituirii sistemului de caste prin intermediul materialelor arheologice.* Bizuindu-se pe concluziile unor cercetători despre universalitatea sistemului de varne, sau a unuia similar acestuia, la anumite trepte de dezvoltare a societăţii (Medvedev, 1978, p. 39-72), autorul afirmă că sistemul de caste era răspândit mult mai larg decât se consideră, propunând să fie utilizat modelul lui în cadrul reconstituirii comunităţilor străvechi, aflate la etapa de trecere de la preistorie la civilizaţie. În conformitate cu ipoteza lui, existenţa sistemului de castă poate fi atribuită acelor comunităţi antice care au apărut ca rezultat al cotropirilor şi în care exista separarea meşteşugurilor de agricultură. Materialele arheologice oferă un şir de dovezi în favoarea existenţei acesteia: rămăşiţe ale cotropirilor sub formă de distrugeri şi urme de incendieri ale aşezărilor, un număr mare de înmormântări cu arme şi cu schelete care prezintă traumatisme; coexistenţa îndelungată a două grupuri etnice diferite pe acelaşi teritoriu, fiecare ocupând un anumit loc în ierarhia socială; structura socială incompletă - dispariţia păturii de conducere (elită) - în cadrul etniei cotropite; contactele limitate dintre grupurile etnice coexistente, deşi în această situaţie era posibilă o pătrundere limitată a membrilor castelor inferioare în rândurile celor superioare (Kucenkov, 1983, p. 48-53); separarea meşteşugurilor, specializarea lor teritorială, existenţa unor ocupaţii mai mult sau mai puţin prestigioase, fapt care poate fi confirmat de descoperirea unor aşezări meşteşugăreşti specializate şi a unor truse de unelte specifice de muncă în morminte. Toate caracteristicile enumerate, care dovedesc existenţa sistemului de caste, au fost descoperite de către autor în cadrul cercetării materialului din înmormântările comunităţii în catacombă din bazinul de nord al Mării Negre.

Împărtăşind opinia, actualmente încă discutabilă, cu privire la coexistenţa culturilor Jamnaja (groapă) tardivă şi catacombelor (Berezanskaja, Šapošnikova, 1957, p. 270-272), în baza analizei a două grupuri de înmormântări în catacombe - de tipul ingul şi în conformitate cu ritualul de est - efectuată şi publicată anterior (Pustovalov, 1992), autorul ajunge la concluzia privind caracterul de castă al comunităţii catacombelor, în care populaţia de tip ingul se plasa pe o poziţie dominantă, iar cele estice ale catacombelor şi de tipul Jamnaja tardiv - dominată -, ultima plasându-se pe cele mai de jos trepte ale ierarhiei sociale. El admite posibilitatea că sistemul de castă din comunitatea catacombelor a avut un anumit rol în constituirea societăţii de castă din India.

Articolul lui Ju. P. Zajcev, *Cronologia Neapolului Scitic,* se poate impune atenţiei cercetătorilor culturilor scitice, deoarece prezintă o formă calitativ nouă a periodizării acestui monument, care poate, după părerea autorului, să fie o bază a periodizării întregii culturi scitice târzii din Krimeea. Deşi săpăturile sitului au demarat încă în sec. XIX (Markevici, 1928), iar primele studii cu referinţă la stratigrafia şi cronologia lui au fost publicate în anul 1927 (Ernst, 1927), de atunci apărând periodic articole şi monografii speciale, consacrate acestei probleme (Šulic, 1957; Vysotskaja, 1979; Pogrebova, 1961; Raevskij, 1970; Charko, 1961; Symanovici, 1963; Koltuchov, 1990), Ju. P. Zajcev a arătat insuficienţa elaborărilor existente pe această problemă, divergenţele de

păreri ale cercetătorilor, lipsa de temeinicie a unui şir de concluzii, inexistenţa unei scheme stratigrafice unice pentru întregul moment. Alăturându-ne acestor opinii, considerăm necesar să analizăm detaliat conţinutul articolului.

Se poate spune că schemele de periodizare, făcute anterior, se bazau în linii mari pe datarea unor complexe aparte. Evidenţierea unor orizonturi culturale în cadrul Neapolului scitic este dificilă din cauză că monumentul nu a fost integral săpat, edificarea lui nefiind compactă pe parcursul nici unei etape de existenţă, din care cauză depunerile culturale au caracter intermitent, unele straturi nu acoperă întreaga suprafaţă a sitului, lucruri care condiţionează o discordanţă în tabloul stratigrafic al diferitelor porţiuni. Aceste circumstanţe oferă o importanţă deosebită rezolvării problemei pe care a întreprins-o autorul articolului elaborării unei periodizări detaliate, generale pentru întregul sit, capabilă să înlăture divergenţele existente.

Stratigrafia pentru sec. II a. Chr.-III p. Chr. a întregului monument este întocmită în baza datelor căpătate de pe sectorul A-B - cel mai mare după suprafaţă şi mai înzestrat cu materiale care pot oferi o datare - cu care în continuare sunt comparate alte suprafeţe şi obiective cercetate. La sectorul A-B au fost evidenţiate 5 orizonturi de bază, desemnate de la cel superior la cel inferior cu literele A-E, dintre care trei sunt divizate detaliat în straturi: A1-2, D1-4, E1-2. Evidenţierea fiecărui orizont este efectuată în baza unui cumul de particularităţi, inclusiv a celor de structură a straturilor, de componenţă a materialelor şi de periodizare a proceselor de construcţie. Un moment, evident pozitiv, este diversitatea metodelor de datare. În calitate de material de datare sunt utilizate, tradiţional, complexele bogate în ceramică, cât şi monedele, fibulele, alte obiecte din metal, podoabele. Pentru perioada elenistică un rol deosebit îl au siglele de pe torţile de amforă. Autorul sincronizează unele straturi cu evenimentele istorice cunoscute, lucru care îi permite să efectueze o datare cu exactitate de până la 5-7 ani; precizează periodizarea construcţiilor prin metoda atribuirii de semnificaţie edificiilor, referindu-se la utilizarea unui material specific de construcţie într-o anumită epocă. O importanţă mare în evidenţierea şi datarea straturilor din orizonturile C-E o are stratigrafia podelelor megaronului N la secţiunea B, care includ 47 de straturi de depuneri, inclusiv şi urmele a patru incendii. Autorul efectuează enumerarea straturilor intermediare din lut de la cel datat mai exact, considerând că un strat denotă o perioadă de 1 an, concluzie făcută în urma cunoaşterii unor mărturii etnografice exacte a necesităţii reparaţiilor anuale cu semnificaţie sacrală. Dacă concluziile autorului, rezultate din utilizarea acestei metode originale, se vor confirma, această descoperire creativă va îmbogăţi considerabil metoda cercetării arheologice a aşezărilor.

Orizontul D-E a fost datat în a doua jumătate a sec. II a. Chr., în conformitate cu nenumăratele sigle de Rodos (anii 150 - 108 a. Chr.). În stratul D1, constituit ca urmare a distrugerii sincrone a construcţiilor, au fost găsite două monede din anii 112-105 a. Chr., care au permis sincronizarea lui cu perioada războaielor lui Diofant (anii 112 - 105 a. Chr.). Datarea straturilor inferioare stratului D1 este făcută în conformitate cu cel din urmă prin calcularea stratificărilor de pe podelele megaronului N. Astfel s-a constatat că perioada edificării megaronului N corespunde şi cu mijlocul sec. II a. Chr., iar incendiul nr.1, plasat între straturile D şi E, poate fi datat aproximativ, în anii 137 - 130 a. Chr., cel de-al doilea, dintre straturile D3 şi D2 - în anii 129-124 a. Chr. În mod deosebit este analizată problema datării mausoleului. Ju. P. Zajcev găseşte analogii directe ale majorităţii categoriilor de inventar funerar din complexul de obiecte ale orizonturilor D-E, atribuind majoritatea înmormântărilor din mausoleu ultimului sfert al sec. II - hotarului dintre sec. II-I a. Chr., aducând, astfel, corective în datările propuse de P. N. Šulic şi N. N. Pogrebova - sec. I a. Chr. - I p. Chr. La sectoarele D, E, I şi VII a fost evidenţiat orizontul E3, caracterizat prin lipsa aproape totală a materialelor databile, care au fost preliminar atribuite primei jumătăţi - mijlocului sec. I a. Chr.

Orizontul C se prezintă ca fiind nu prea mare şi este datat, pe baza complexului de ceramică din sectorul A-B, în sec. I a. Chr. - înc. sec. I p. Chr. În cadrul megaronului N el se prezintă prin 10 straturi ale podelei de lut, pe al 9-lea şi al 10-lea fiind depistate urmele incendiilor 3 şi 4, atribuite primei jumătăţi a sec. I a. Chr., o datare mai exactă fiind imposibilă. În general, pentru cetate acest orizont are un termen mai îndelungat - cca 150 ani -, în cadrul lui fiind identificat încă un incendiu - nr. 5 -, pe care S. G. Koltuchov l-a datat în primele decenii ale sec. I a. Chr., legându-l de acutizarea relaţiilor dintre sciţi şi bulgari (Koltuchov, 1990, p.178). Dar Ju. P. Zajcev nu pune în discuţie această părere. Orizontul B este datat în a doua jumătate a sec. I - al treilea sfert al sec.II p. Chr. Cu toate acestea, rămâne nerezolvată problema datării megaroanelor A, B şi C din cadrul săpăturilor D, care se află nemijlocit pe orizontul E, conţinând în acelaşi timp şi materiale caracteristice orizontului A.

Posibilitatea existenţei acestor construcţii pe perioada existenţei a 400 de ani (din sec.II a. Chr. până în sec. III p. Chr.) autorul o consideră mai puţin reală. Timpul de formare a orizontului A a fost stabilit în conformitate cu materialul ceramic, o monedă de Chersones şi o fibulă cu înfăţişare figurală a corpului, datându-l în limitele ultimului sfert al sec. II a. Chr. - primei jumătăţi a sec. III p. Chr. Stratul A denotă momentul distrugerii cetăţii, datat nu mai târziu de al doilea sfert - mijlocul sec.III p.Chr.

Unul dintre cele mai importante rezultate, obţinute din compararea stratigrafiei sectorului A-B cu situaţia din alte sectoare ale monumentului, este considerat de autor ca fiind descoperirea în partea de nord a cetăţii a unui orizont vechi, marcat prin F. Aici, la rând cu ceramica grecească, au fost găsite fragmente de ceramică aparţinând culturii Kizil-Koba, în baza cărora orizontul a fost datat la hotarul dintre sec. IV - III a. Chr. - primul sfert al sec. III a. Chr. Cu o mare doză de probabilitate se presupune existenţa, în perioada dată, a unei aşezări scito-kizil-koba, care, în continuare, nu mai este remarcată pe teritoriul monumentului dat.

Studiul mai conţine o serie de observaţii şi concluzii cu referire la unele evenimente importante şi particularităţi ale fiecărei perioade de existenţă a sitului. Acestea sunt: evidenţierea perioadelor de înflorire şi decădere a construcţiei, presupunerea schimbării funcţionalităţii cetăţii în diferite epoci. Se pune în discuţie una dintre cele mai importante probleme: perioada apariţiei cetăţii. Autorul o leagă de orizontul E2, atribuind-o anilor 40 ai sec.II a.Chr., în timp ce majoritatea cercetătorilor se menţin la opinia că ea a existat din sec. III a.Chr. (Šulic, 1957), sau chiar de la sf. sec. IV a. Chr. (Vysotskaja, 1979). Se presupune că începând cu stratul E3 se conturează structurile unor locuinţe, care au existat până la apariţia cetăţii. Un şir de particularităţi ale orizontului B, cum ar fi urmele de vetre şi înmormântările de pe teritoriul aşezării, nenumăratele gropi menajere şi numărul limitat de construcţii mari, pot denota schimbarea modului de viaţă al populaţiei. Ju. P. Zajcev consideră că la această etapă a existenţei, Neapol se prezenta ca o tabără de iarnă, posibil fortificată, locuită permanent de un număr nu prea mare de populaţie sedentară, probabil aristocratică, în timp ce la etapa finală, care corespunde orizontului A, aceasta era mai mare, dar se prezenta, posibil, ca o aşezare nefortificată cu funcţii administrative, în favoarea căreia vorbeşte existenţa palatului de nord, şi populată de agricultori. Studiul nu oferă un răspuns la întrebarea până în ce perioadă Neapolul a existat ca cetate. Este de aşteptat că vor începe discuţii aprinse, dat fiind faptul că autorul a reexaminat considerabil datarea monumentului. Apreciem încă odată meritul lui de a oferi cea mai detaliată şi minuţioasă periodizare a Neapolului, din cele cunoscute până în prezent.

Problematica menţionării şi a datării monumentelor scitice timpurii din spaţiul de la vest de Nistru, ca un aspect mai larg - cel al periodizării culturii scitice - constituie subiectul articolului lui O. Leviţki şi T. Demcenco, *Monumente scitice arhaice de pe teritoriul Moldovei.* Se constată, că în calitate de surse pentru această perioadă sunt utilizate, de regulă, materialele de la monumente cu aspect scitic timpuriu, ale aşa-zisului grup Podolian de Vest din zona Nistrului de Mijloc, care au un caracter sincretic, elementele autohtone predominându-le pe cele alogene-scitice timpurii, acestea fiind sporadice pe teritoriul Moldovei. O. Leviţki şi T. Demcenco atribuie acestei categorii 5 morminte (dintre care unul e distrus şi prezintă anumite dificultăţi de datare) şi 18 piese izolate. Dintre acestea, 3 înmormântări şi 9 piese sunt publicate pentru prima dată, baza de izvoare din circuitul ştiinţific fiind, astfel, dublată. Două dintre înmormântările înscrise în articol fac parte din tumulul de lângă satele Ciobruciu şi Răscăieţii Noi. Ele sunt datate la mijlocul şi a doua jumătate a sec.VII a. Chr. şi respectiv a doua jumătate a sec. VII şi hotarul dintre sec.VII-VI a. Chr. A treia înmormântare (distrusă), de lângă Străşeni, este datată, aproximativ, în a doua jumătate a sec. VII a. Chr. În încheiere, autorii afirmă că materialele culturii scitice timpurii de pe teritoriul Moldovei nu se deosebesc de cele analoage din întreaga lume scitică şi nu conţin elemente ale culturii tracice autohtone.

Pentru cei care se preocupă de cultura sciţilor din zona Niprului, poate prezenta un interes deosebit descoperirea de pe insula Hortiţa: un complex de mari proporţii de monumente ale sciţilor sedentari, care sunt reflectate în articolul lui M. A. Ostapenko, *Monumentele scitice din partea de nord a insulei Hortiţa.* În cadrul acestora se distinge cetatea Sovutina Skelja, datată în limitele sf. sec. V - sec. III a. Chr.; stratul cultural, încă necercetat, de la aşezarea pluristratigrafică Molodnjaga; complexele funerare din sec. V a. Chr. şi complexul "Pereprava". Deoarece regiunea pragurilor de pe Nipru se consideră până în prezent puţin locuită de sciţii sedentari şi seminomazi, această descoperire lărgeşte arealul de răspândire a monumentelor sedentarismului scitic în continuare spre nord.

Marea majoritate a notelor din culegere introduce în circuitul ştiinţific materialele de la diverse complexe

funerare, cu precădere din epoca bronzului. La acest domeniu se referă şi articolul lui G. N. Toščev, *Necropola plană a culturii catacombelor de pe Mamaj-Gora*. Regiunea Mamaj-Gora este interesantă prin faptul că are înmormântări datate începând cu eneoliticul şi până în Evul Mediu, prezentând o necropolă de mari proporţii, care conţine tumuli şi înmormântări plane din diverse epoci. În articol sunt prezentate materialele extrase din 11 înmormântări, cercetate în anul 1989, dintr-o necropolă, de la nord de tumulul principal. Necropola e desemnată ca plană, din cauză că n-au fost stabilite rămăşiţe ale unor mantale tumulare. Construcţiile sepulcrale prezentau gropi de forme simple şi catacombe, scheletele erau plasate în 2 poziţii: chircită sau decubitus dorsal. Inventarul din majoritatea mormintelor era destul de sărăcăcios, sau chiar lipsea. Excepţie face mormântul de copil nr.1, în care s-au găsit o cupă ornamentată şi diverse podoabe din bronz sau os. În genere, în inventarul necropolei se întâlnesc ceramică (2 vase modelate cu mâna şi o cupă), pandantive din bronz, salbe din dinţi de animale, mărgele din os, un vârf de săgeată şi 36 de arşice din mormântul de copil nr.15; 5 morminte conţin ocru. Particularităţile ritului funerar şi ale inventarului permit autorului să atribuie necropola culturii catacombelor. Există dubii în ceea ce priveşte determinarea apartenenţei culturale a mormântului de copil nr.15, care conţine un inventar deosebit faţă de alte înmormântări: un vas cu pictograme şi arşice. După părerea lui V. V. Otroščenko acesta poate fi datat în perioada Srubnaja; G. M. Toščev îl atribuie culturii catacombelor, argumentând că arşicele în mormintele de copii şi adolescenţi se întâlnesc în perioada tardivă a acestei culturi. Prezenţa pictogramei, după părerea autorului, este încă o mărturie a faptului că primii germeni ai scrisului au apărut nu în perioada Srubnaja, ci în cea a catacombelor.

Cinci note prezintă descoperirile din necropolele tumulare, ce conţin materiale din diferite epoci. Majoritatea dintre ele sunt atribuite epocii bronzului nord-pontic (A. V. Gudkova, G. N. Toščev, G. F. Cebotarenko, *Tumulii de lîngă satele Kisliţa şi Ozernoe din regiunea Odesa;* L. V. Subbotin, A. O. Dobroljubskij, G. N. Toščev, *Mormintele din epoca bronzului ale necropolei tumulare Gradeşca;* Z. Ch. Popandopulo, *Necropola tumulară de lângă satul Belenikoe;* A. G. Plešivenko, *Necropola tumulară de lângă satul Konskie Razdory;* B. D. Michajlov, *Tumulii din epoca bronzului din nord-vestul bazinului Mării Azov*). În acestea este prezentat un şir cronologic de culturi ale acestei regiuni, de la eneolitic şi până la sarmaţi; întâlnindu-se şi înmormântări secundare ale nomazilor târzii. Cei doi tumuli de lângă satul Konskie Razdory au fost edificaţi în Evul Mediu, unul, în opinia autorului, având un caracter evident sacral, indicat de construcţiile de piatră cu analogii în monumentele polovţilor. Se cere menţionată în mod deosebit descoperirea din mormântul nr.8 al tumulului nr.6 de lângă satul Zarecnoe, raionul Melitopoli - o roată de lemn cu patru spiţe şi diametrul de 80 cm, datată prin metoda analizei cu radiocarbon în anul 2110 a. Chr. B. D. Michajlov presupune că aceasta, împreună cu groapa funerară, reprezenta carul mortuar, putând afirma că acest car apare în stepele din bazinul Mării Azov din preajma Kaukazului de Nord la sfârşitul mil. III a. Chr. Considerăm, însă, că această afirmaţie necesită argumentări suplimentare.

Următoarele două note sunt consacrate rezultatelor cercetării a doi tumuli din epoca bronzului târziu (O. Leviţki, *Complexul funerar al culturii Sabatinovka de lângă satul Cârnăţeni;* S. Jarovoi, S. Agulnikov, *Tumulul din epoca Belozerka de lângă satul Hlinoaia din bazinul Nistrului de Jos*). Tumulul I de lângă satul Cârnăţeni este interpretat de către O. Leviţki ca fiind un complex al culturii Sabatinovka, deşi nu putem să trecem peste faptul că unul din acestea este lipsit de inventar, identificarea culturală fiind efectuată în baza unor particularităţi secundare. Publicarea acestui monument are importanţă, mai ales în ceea ce priveşte studierea ritului funerar al culturii Sabatinovka, deoarece foarte puţini tumuli cu morminte centrale de tipul Sabatinovka sunt cunoscuţi. Pentru zona nord-pontică tumulul I de lângă satul Cârnăţeni este a doua mărturie de acest fel, prima fiind tumulul 41 din necropola Kocikovatoe. Indicând caracterul încă insuficient al cercetărilor ritului funerar al culturii Sabatinovka, deoarece se ţine cont mai mult de înmormântările secundare, O. Leviţki menţionează trăsăturile lui esenţiale pentru zona dată, bazându-se pe materialele înmormântărilor tumulare centrale, ţinând cont de publicaţiile actuale, fapt care sporeşte şi mai mult actualitatea lucrării. După conţinut şi importanţă, ea depăşeşte cadrul de articol. Conţinând două înmormântări, una fiind lipsită de inventar, iar în cea de-a doua, centrală, fiind găsite trei vase, tumulul 4 de lângă satul Hlinoaia este datat de autori în perioada de tranziţie de la epoca bronzului la cea timpurie a fierului: timpul apariţiei culturii Belozerka.

Oricare cercetare arheologică se confruntă cu problema determinării funcţionalităţii uneltelor de muncă. O oarecare experienţă a acestei investigaţii conţine nota

autorilor S. N. Ljaško şi A. F. Belova, *Despre utilizarea uneltelor cu acţiune de lovire-tăiere în prelucrarea lemnului în epoca bronzului pe teritoriul Ukrainei.* Topoarele-tesle şi celturile sunt desemnate după calităţile morfologice ca fiind principalele unelte de muncă în prelucrarea lemnului pentru epoca bronzului în Ukraina. Cu toate acestea, articolul lasă impresia unei lucrări nefinisate.

A fost publicat, de asemenea, un complex de vestigii care prezintă rămăşiţele unei corăbii, descoperită în urma efectuării unei lucrări hidrotehnice în strâmtoarea Tonkij la sfârşitul anului 1987 - începutul anului 1988, care au fost ridicate la suprafaţă de către expediţia arheologică subacvatică a Muzeului de studiere a ţinutului natal din Zaporožie (G. I. Šapovalov, *Descoperirea unei corăbii din sec. XI-XII în Marea Azov*). O descoperire unicat, fără analogii în arheologia subacvatică a Europei de Est, este sculptura din lemn, care reprezintă în opinia autorului capul unui animal cornut mare, ce servea drept împodobire a prorei corabiei. Au fost găsite şi alte detalii din lemn: două coaste ale corabiei, fragmentul unei scânduri pentru căptuşit, cât şi o parte din încărcătură, inclusiv amfore, ulcioare de patru tipuri, fragmente a patru tăvi şi o cupă. Se presupune că din acest complex făcea parte şi ancora de fier cu 4 braţe, descoperită la 70 m spre vest. Ca rezultat al analizei cu radiocarbon a detaliilor din lemn ale corăbiei şi datării tipurilor ceramice de bază, vestigiile au fost atribuite sec. XI-XII, iar componenţa încărcăturii ne arată că aceasta venea din Taurida.

Încheie culegerea recenzia lui V. V. Otroščenko, *Vestigii ale stepei nord-pontice şi Krimeei,* care conţine informaţii şi observaţii la adresa ediţiei, cu o evaluare pozitivă.

Volumul, prezentat în această recenzie, se deosebeşte de cele care l-au precedat, în particular prin sistematizarea conţinutului, prin instituirea unor rubrici: articole, note, recenzii. Se pare că au fost luate în consideraţie obsevaţiile lui V. V. Otroščenko. Pe de altă parte, se crează impresia că redacţia nu s-a condus constant după criteriile distincţiei dintre un articol şi o notă. Spre exemplu, articolul lui G. N. Toščev, *Necropola plană a culturii catacombelor de pe Mamaj-Gora* şi nota lui O. Leviţki, *Complexul funerar al culturii Sabatinovka de lângă satul Cârnăţeni,* au o structură similară. Cea din urmă, în opinia noastră, reflectând o analiză şi cercetare chiar mai amplă decât primul articol, depăşind, astfel, limitele unei simple note, iar atribuirea lor la diverse categorii ni se pare arbitrară şi neargumentată. De asemenea, nu ne este clar de ce a fost plasată la rubrica "note" lucrarea cu caracter de articol a lui S. N. Ljaško şi A. F. Belova, deoarece în aceasta nu sunt reflectate rezultatele descoperirii unor materiale noi, ci o analiză a celor deja cunoscute. Rămâne să-i urăm redacţiei culegerii mai multă obiectivitate, exprimând speranţa că aceste mici neajunsuri ale unei ediţii tinere vor fi depăşite, iar în paginile culegerilor ulterioare vom întâlni şi în viitor studii serioase ale problemelor actuale, precum am avut ocazia să constatăm în acest volum, fapt care va contribui la succesul lor.

Galina ZASYPKINA
(Sankt Petersburg)

BIBLIOGRAFIE:

- S. S Berezanskaja., O. G. Šapošnikova, *Plemena katakombnoj kulitury,* SA, nr.2, 1957.
- L. P. Charko, *Monetnye nachodki tavro-skifskoj ekspedicii 1946-1950 i 1957 goda,* MIA, nr.9, 1961.
- N. L. Ernst, *Neapoli skifskij. Stoletiju so vremeni pervych raskopok,* în: II konferencija arheologov SSSR v Chersonese, 1927, Sevastopol.
- S. G. Koltuchov, *Novye materialy k periodizacii i rekonstrukcii oboronitelinyh sooruženii Neapolja skifskogo,* SA, nr.2, 1990.
- A. A. Kucenkov, *Evoljucija indijskoj kasty,* 1983, Moskva.
- A. I. Markeviči, *K stoletiju issledovanija na gorodišče Neapoli u Simferopolja,* ITOIAE, v.3, 1928.
- E. M. Medvedev, *Južnaja Azija. Pervobytnaja periferija ranneklassovych obščestv,* 1978, Moskva.
- N. N. Pogrebova, *Pogrebenija v mavzolee Neapolja skifskogo,* MIA, nr.9, 1961.
- Pustovalov S. J., *Etničeskaja struktura katakombnogo naselenija Severnogo Pričernomorija,* 1992, Kiev.
- D. S. Raesvkij, *Kompleks krasnolakovoj keramiki iz Neapolja,* Ežegodnik GIM. 1965-1966, SR, 1970.
- E. A. Symanoviči, *Fibuly Neapolja skifskogo,* SA, nr.2, 1963.
- P. N. Šulic, *Issledovanija Neapolja skifskogo. 1945-1950 godov,* Istorija i arheologija Drevnego Kryma, , AN USSR, 1957.
- T. N. Vysotskaja., N*eapoli-stoliča gosudarstva pozdnih skifov,* 1979 Naukova dumka, Kiev.